

DÁVID NÓRA

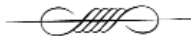
davidnorah@gmail.com
egyetemi adjunktus (SZTE)

„Onnan egy másik helyre mentem...”

Geográfia 1 Henok 20–36-ban

„And from there I travelled to another place...”

Geography in 1Enoch 20–36

ABSTRACT

The heavenly and earthly journey of Enoch is an important part of the *Book of the Watchers*, chapters 1–36 of 1Enoch. The description of the travels of Enoch to the ends of the world is not only an important apocalyptic, eschatological text, but with its vivid description of the locations of the heavenly and earthly journey, it is also a source for the study of ancient geography. This study examines the geographical elements in 1Enoch 20–36 in light of the historically possible interactions of people living in the Near and Far East in the Second Temple Period. Whether they were involved in trade, or only visited neighbouring places as travellers, this text reflects their knowledge about geography.

KEYWORDS

Enochic tradition, Book of the Watchers, ancient geographical knowledge

DOI 10.14232/belv.2019.1.3 <https://doi.org/10.14232/belv.2019.1.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Dávid Nóra (2019): „Onnan egy másik helyre mentem...” *Geográfia 1 Henok 20–36-ban*. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 1. sz. 39–48. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS: HENOK ÉS UTAZÁSAI

Henok mennybéli és földi utazásainak leírása fontos része a Henok-hagyomány¹ feltételezhetően legkorábbi rétegéhez tartozó iratnak, a *Virrasztók könyvének*.² Az 1 Hen 1–36-ban olvasható téma jellegzetes motívumaival, a *Virrasztók* történetével több holt-tengeri tekercsben is megjelenik, idézik, utalnak rá.³ Visszatérő témák teszik jellegzetessé és jelentőssé a szöveget: az isteni rend és ítélet mellett kiemelkedő a tér és az idő kezelése. Ami a teret illeti, Henok utazásai során (1 Hen 17–19 és 20–36) két szféra jelenik meg: az égi és a földi. Mindkét szféra leírása a szerző (vagy redaktor) nagy földrajzi érdeklődéséről és mélyreható tudásáról (tudomány?) tesz tanúbizonyságot akkor is, ha egyértelműen eszkatologikus leírásokról, képzeletbeli helyekről tudósít.

1 Henok 17–19 Henok észak-nyugati útját írja le, földrajzi anyagával zárt egységként kiemelkedik a műből, számos helyen olvashatjuk dublettjeit is. Az elmúlt évtizedekben több, a második Szentély korának apokaliptikus irodalmával, a Holt-tengeri tekercsekkel, vagy a henoki corpuszal általánosságban és részleteiben foglalkozó tanulmány szentelt figyelmet térszemléletének,⁴ 2003-ban pedig egy monográfia is megjelent *A Study of the Geography of 1 Enoch 17–19* (COBLENZ BAUTSCH 2003) címmel.

Azonban az ezt követő fejezetek (1 Hen 20–32) eddig csak részleteiben képezték kutatás tárgyát.⁵ A 20–32. fejezetekben meglepően részletes és realiztikus narratívát találunk a földrajzi környezetről és a természetről eszkatologikus kontextusba illesztve. Mi befolyásolhatta a szerzőt az anyag megszerkesztésében, az egyes helyszínek elrendezésében? Feltehető, hogy a rendelkezésre álló információ, az általa (valószínűleg, vagy leírásokból) ismert helyszínek hatottak rá. Milyen helyeket ismerhetett, melyeket bele tudott illeszteni az isteni kinyilatkoztatás, ítélet,

¹ A Henokhoz köthető szöveghagyomány kutatástörténete számos bizonytalansággal és feltételezéssel tarkított, melyek tárgyalása messze túllépi e tanulmány kereteit. Így itt csak az általam vizsgált szövegrész és kérdéskör szempontjából releváns pontjait foglalom össze. Ezek közül a legjelentősebb a corpus keletkezésének feltételezett ideje, helye és nyelve. A henoki corpus hagyományosan öt részre tagolt szövege a Kr.e. 3. és a Kr.u. 1. század között keletkezett, feltehetően Palesztina területén, de minden bizonnyal babiloni és görög eredetű elemeket is találunk benne. Eredeti nyelve az arámi és egyes részeinek feltételezhetően a héber lehetett (töredékeik kerültek elő Qumránban), ismert töredékes görög fordítása a Kr.u. 1. századból. A szöveg legteljesebb szövegvariánsa azonban a Kr.u. 4–7. századra keltezett etióp változat (legkorábbi kézírata sem fiatalabb, mint a Kr.u. 15. század). Egyedül ez tartalmazza a corpus 108 fejezetből álló egészét (a fordítás feltehetően egy sémi hatás nyomait magán viselő görög szövegvariánsból készült). Bővebben lsd. COBLENZ BAUTSCH 2003. 1–10; FRÖHLICH – DOBOS 2009. 15–17. Jelen tanulmányban a rendelkezésre álló arámi töredékek mellett az etióp szöveghagyományt használom és idézem, melynek bevett jelölése: 1 Henok (1Enoch/1En az angol nyelvű kiadásokban). 1 Henok jelen tanulmányban idézett szakaszainak magyar nyelvű fordítását lsd.: FRÖHLICH – DOBOS 2009. 20–60 (ford. Dobos Károly Dániel). Ami a szöveg qumráni töredékeit illeti: három kézirat őrzi meg a *Virrasztók könyvének* különböző részeit: 4QEn^a (4Q204) 18, 31–32; 4QEn^d (4Q205) 22, 25–27; 4QEn^e (4Q206) 20–22, 28–29, 31–34 (első század első fele). Paleográfiai bizonyítékok alapján e töredékek a Kr.e. 2. század első fele és időszámításunk kezdete körüli időre keltezhetőek (NICKELSBURG 2001. 9–10).

² A henoki hagyomány egyik legjellegzetesebb eleme az ún. *Virrasztók könyve* (1 Hen 1–36). Az égi lények emberekkel való interakciója és keveredése, annak következményei, a bűn megjelenése és elszaporodása, majd az azt követő ítélet és büntetés adja a történet keretét. Jellegzetes motívumai mind nagyon jelentősek, megjelenésük a későbbi zsidó irodalomban is jelzi a Henok neve köré fonódó hagyomány jelentőségét. A *Virrasztók könyvét* a Kr.e. 3–2. századok idejére keltezik (ld. UHLIG 1984. 494; NICKELSBURG 2001. 7; FRÖHLICH – DOBOS 2009. 20).

³ Pl. Jubileumok könyve, Lévi testamentuma, Genesis Apocryphon, etc. Lsd. ALEXANDER 1987. 197–213; GOFF 2017. 472.

⁴ MILIK 1958; GRELOT 1958; GIL 1968–1969; ALEXANDER 1982; VANDERKAM 1983; VANDERKAM 1984. 135–140; NICKELSBURG 1981. 1991. 2001; COBLENTZ BAUTSCH 2003.

⁵ MILIK 1958; GRELOT 1958; STOCK-HESKETH 2000 vizsgálta az említett fejezetekben található földrajzi utalásokat.

az eszkhaton helyéről alkotott elképzeléseibe? Tanulmányomban ezt a leírt világot vizsgálom: Henok útját követve, a sokszor szimbolikus megfogalmazás ellenére megpróbálom feltérképezni a könyv szerzőinek és használóinak lehetséges tudását az őket körülvevő világról, térszemléletüket.

A 17–19. fejezetek Henok (észak-nyugat felé tartó) útját írják le, először az Isten trónusához, majd a lázadó és törvényszegő angyalok és csillagok büntetésének helyszínére. Henok kiváltságos, egyedül ő láthatja „*ezeket a víziókat, a mindenség végét.*” (1 Hen 19). 1 Hen 20–32. fejezetekben egy második utazásról olvashatunk, ami ott kezdődik, hol az előző abbamaradt: Henok a csillagok büntetési helyéről eljut a Föld keleti végéhez. Bár a leírás több helyen átveszi a 17–19. fejezetek egyes részeit,⁶ jelentősen különbözik annak anyagától. Az utazás leírása tudatos elrendezést mutat: a bejárt helyeket szimmetrikusan rendezik el három fő úticéllal. Az egyes látomásokat azonos irodalmi formában írja le a szerző: az állandó bevezető formula („*Onnan egy másik helyre mentem.*”) után röviden leírja a látottakat, majd egy az adott közvetítő angyallal folytatott rövid párbeszéd után következik a záróformula. E tanulmányban megpróbálom lecsupaszítani a második utazás (1 Hen 20–36) szövegét a biztosan az előző szövegegységből származó (egyben korábbi henoki szövegahagyományt tükröző) ismétlésektől és a tisztán eszkhatologikus elemektől, hogy aztán csak az utazás fennmaradó anyagát vizsgáljam. Teszem ezt azon elfogadott elmélet alapján, mely szerint e két fő szövegegység nem kapcsolódik egymáshoz szorosan: a második utazás leírásában előforduló ismétlések egyfajta szerkesztői keretként szolgálnak a végső redakcióhoz (tükörképét adva az első utazásnak az ellenkező irányba).⁷

1 HENOK 20–36 SZÖVEGE

Az arkangyalok neveinek felsorolása után az Úr parancsait megszegő csillagok megkötözésének helyén vagyunk, amely „*kietlen, borzongató pusztaság.*” (21:2) A 21:7–10 az angyalok börtönének leírása szemléletes apokaliptikus elemekkel:

„7. Onnan egy másik helyre mentem, mely még az előzőnél is félelmetesebb volt. Valami borzalmas dolgot láttam: hatalmas tüzet, mely lángolt és lobogott. Volt (azon a helyen) egy hasadék, amely a mélységig ért, tele hatalmas zuhanó tűzoszlopokkal; sem átmérőjét, sem nagyságát nem láthattam, s képtelen voltam felfedezni az alapját.” (21:7)⁸

A 22. fejezet⁹ a halottak hegyének leírása, ahol mély völgyek és aknák szolgálnak a lelkek nyughelyéül. Az egész fejezetet átszövik az eszkhatologikus elképzelések, melyek megkülönböztetik a 17–19. fejezetek útleírásaitól. A négy (egyes kéziratokban három) egymástól elkülönülő üreg, melyben a lelkek nyugszanak „*mély, tágas és sima*”, egy kivételével sötétek, azt pedig egy forrás világítja meg.¹⁰ A jelzők ellenére azt írja a szerző:

⁶ A 21., és a 23–25. fejezetek reinterpretálják a 17–19. fejezetekben leírtakat.

⁷ STOCK-HESKETH 2000.

⁸ A tanulmányomban szereplő magyar fordításokat FRÖHLICH – DOBOS 2009 alapján közlöm. A kiemelések tőlem származnak, és az egyes helyek későbbi azonosítási kísérleteinél térek vissza rájuk.

⁹ WACKER 1982 monográfiája nagy részletességgel vizsgálja e fejezetet, a benne található motívumok mezopotámiai és görög eredetét.

¹⁰ A holtakat az egyes üregekben erkölcsi alapon differenciálják. Bővebben lsd. FRÖHLICH – DOBOS 2009. 50–51.

„Ezek gyönyörűséges helyek (azért vannak, hogy), bennük gyűljenek össze a szellemek, a halottak lelkei.” (22:3)

A fejezetben előforduló belső ellentmondások okaként Wacker¹¹ a szöveg különböző rétegeit jelöli meg, ezek közül némelyek bibliai elképzeléseket tükröznek (pl. a Hadesről, némelyek pedig babilóniai (pl. Sheol egy hegyen van) vagy éppen görög (a halál és a végítélet közti átmeneti állapot helye megegyezik az esetleges jutalom és büntetés helyével) befolyásról árulkodnak. Ha megpróbálunk elvonatkoztatni a szövegben található tisztán eszkatologikus elemektől és azt a környezetet vizsgáljuk, ahol a történet játszódikik hegyekkel, forrásokkal, völgyekkel, melyek mélyek, falaik simák, könnyen elképzelhetjük, hogy egy valós helyet képez le a szerző.

A 23. fejezet a föld nyugati széléhez érkező Henokot írja le, aki lobogó tüzet lát, mely sosem nyugszik le (17:4–5 dublettje). A folyton égő tűz adhatja az égitestek fényét.

A 24–25. fejezetek képezik a bevezetőmben vázolt második utazás egyik sarokpontját, az Isten hegyéről¹² és az élet fájáról szólnak. Részben ismétlik 18:6–9-et, az isteni trónról (ítélet trónja) szóló látomást, de jelentős különbségek vannak a két szöveg között. Míg az első utazás során az isten hegyének rendkívüli mivoltát hangsúlyozandó különféle ásványokkal és drágakövekkel, addig e fejezetekben jó illatú és különleges fákkal és növényekkel színesíti Isten nyugati Paradicsomának leírását. A legkülönlegesebb fa az élet fája, az *axis mundi*, ahol az égi és a földi szféra találkozik. E fát a fejezet végén örökérvényűen átültetik Jeruzsálembe, az Úr házána közelébe (észak felé). Itt az igazak fogják élvezni gyümölcsét, az örök boldogságot. Az új Jeruzsálem eszkatologikus eljövetele számos bibliai versben (pl. Zsoltárok, Izajás 65) és a henoki irodalom több pontján is megjelenik. Az illatos fák jelentése egyértelmű: „*ez lesz a lélegzete, lelke az eljövendő korszaknak.*”¹³ E szimbolikus értelem mellett azonban a a különböző fajta illatos növények és fák leírása több mint szembetűnően hangsúlyos, központi szerepű a műben. Ezek alapján József T. Milik már a múlt század közepén felvetette a szöveg helye és annak szerzője lehetséges kapcsolatát a Tömjénúttal és a fűszerkereskedelemmel. Bár felvetését máig több szakirodalom idézi, legtöbb esetben el is veti, sajnálatos módon anélkül, hogy a lehetséges kapcsolatot, annak történeti és földrajzi hátterét vizsgálná. Tanulmányom második felében erre teszek kísérletet.

A 26. és 27. fejezetekben Henok továbbindul a föld középpontja, az ítélet helye felé, ami Jeruzsálem, egy „*áldott és vízben bővelkedő hely.*” (26:1) A város leírása meglepően részletes és pontos, számos eleme emlékeztet a 21, 22, és 24. fejezetek leírásaira hegyekről, völgyekről és folyamokról, melyek többsége azonosítható Jeruzsálem topográfiai elemeivel.¹⁴ Nyelvezete érzékletes, további hegyeket és azokat elválasztó völgyeket ír le: a sziklák kemény felszíne szinte érezhető. A 27. fejezetben érkezik meg a végső ítélet színhelyére, „*egy áldott, fákkal teli*” vidék közepén lévő „*elátkozott völgybe,*” melyet a Hinnom-völgygel azonosítanak. Ez lesz „*az átokkal sújtott völgy az örökre átkozottaké*” (27:2). Átkozottak bűneik miatt, amik azonban nem bűnös cselekedetek, hanem egyértelműen az Úr ellen való beszéd (blaszfémia?).

¹¹ WACKER 1982. 102–103.

¹² Hét fenséges hegy egymástól völgyekkel elválasztva jelenik meg a szövegben, közülük egy kimagaslik az isteni trónszékhez hasonlatos méretével. Itt nőnek a különleges illatú fák, köztük is a legillatosabb szent, senki sem érintheti meg „*a nagy ítélet napjáig.*” Akkor majd a kiválasztottak megkapják gyümölcsét, és északra, az Úr házána közelébe ültetik át.

¹³ NICKELSBURG 2001. 315.

¹⁴ Azonosítható a Sion-hegy, a Gihon-forrás, az Olajfák-hegye, a Jósafát-, és a Hinnom-völgy és a Kidron-patak.

„Itt gyűjtik össze mindazokat, akik illetlenségeket beszélnek szájukkal az Úristen felől, s akik kemény (szavakkal illetik) az Ő Dicsőségét. Itt gyűlnek össze, ez lesz ítéletük helyszíne.” (27:3)

Hasonló bűnre való utalás jelenik meg Henok könyvének más fejezeteiben, illetve pl. Dániel könyvében is (7:8, 11, 25), ahol egyértelműen Antiochus Epiphanes politikájára vonatkozik.¹⁵

A Föld középpontjából Henok folytatja útját kelet felé. A 28–31. fejezetekben különféle illatos fákról és növényekről olvashatunk. E fejezeteknek nincs semmiféle eszkatologikus vagy szimbolikus értelme, leginkább hosszú bevezetőként szolgálnak a 32. fejezethez. Témám szempontjából kiemelkedő fontosságuk, hiszen mély botanikai és földrajzi ismeretekről tanúskodnak. Milik szerint ez lehetett a szerző „*real-life situation and interest*.”¹⁶ Tanulmányában felveti, hogy a szerzőnek köze lehetett a fűszer- vagy parfümkereskedelemhez, akár hivatalnokként is („*engaged in his role as a modest official, in the perfume and spice trade*.”). A 28. fejezet Qumránból előkerült arámi nyelvű részletei¹⁷ egyértelműen jelzik, hogy a szerzőnek pontos információja van az ókori karavánközpontokról, melyek egyik legfontosabb áruja a fűszer volt szövegünk keletkezésének idejében. A 30. fejezet alapján a szerző ismerte az afrikai cukorcirokot (*Holcus saccharatus*), az orvosi kálmosgyökeret (*Acorus calamus*) melyeket Libanonban termesztettek. Tömjént és mirhát különböző magvakat termő fákat és illatos füveket említ, melyek Libanonban nőnek, majd a fahéjat, amit ekkor Ceylon és India felől hoztak be. A gumigyanta (*Galbanum*) természetes élőhelye Perzsia, számos szakrális célra használt illatszer alkotóeleme (Exod 30:34).

A 32. fejezetben újra egy kulcsfontosságú helyre érkezik főhősünk, észak-kelet felé tekintve ismét hét hegyet lát meg, illatos és értékes növényekkel benőve (nárdus – *Nardostachys jatamansi*, a Himalájában nő – mellett illatos cserjéket és borsféléket ír le a szerző; 32:1). A felsorolt fűszerek száma is jelentős: azonosíthatóak a korai zsidó szövegekben szereplő liturgikus célra használt illatszerek, füstölők 11 összetevőjével.

Erre a részletes természeti leírásokban gazdag szövegre a kelet (észak-kelet) felé tartó utazásról tulajdonképpen azért lehetett szüksége szerzőjének, hogy a keleti Paradicsom felé vezető utat, annak jelentőségét kiemelje. Az pedig, hogy mit választott jellemző elemül véleményem szerint különös fontossággal bír: leírja, hogy (az ő tudomása szerint) mi található a mesés Keleten. A szöveg tükrözi az adott korban köztudatban élő tudást a fűszerek és parfümök eredetének helyéről.

A 32:2 szakasz említi a Vörös-tengert, azonban más forrásokból is tudjuk, hogy ez a terminus egyaránt jelölhette a Vörös-tenger mellett a Perzsa-öblöt vagy az Indiai-óceánt is.¹⁸ Milik felvetette ennek a keleti helynek az azonosítását Petrával (leginkább a vízvezetékek említése miatt), figyelembe nem véve a szövegben leírt kelet felé tartó irányt, ami ugyan az arámi töredékekben nem szerepel, azonban az etióp és a görög szövegben egyértelmű. Petra helyett sokkal inkább elképzelhetőnek tartom egy másik, Jeruzsálemtől valóban észak-keletre lévő kereskedelmi központ említését, ami lehetett esetleg Palmyra, vagy valamelyik libanoni város.

A 32. fejezetben Henok megérkezik az Édenbe, az „*Igazság kertjébe*,” az első szülőpár lakhelyére. Itt is olvashatunk különféle különleges növényről és fűszerről: mind közül a legkülönlegesebb pedig a bölcsesség illatos fája:

¹⁵ Aki dinasztijával együtt a zsidók és a nabateusok közös ellensége volt a mű keletkezésének idejében.

¹⁶ MILIK 1958; MILIK 1976. 26–28; NICKELSBURG 2001. 322–323.

¹⁷ 4Q206 (4QEn^ar) frg. 2. 5–6.

¹⁸ Pl. a Genesis Apocryphonban. Bővebben lsd. Pl. FRÖHLICH – DOBOS 2009. 58.

„Ez a fa a tudás fája, erről evett ősapád és őspanyád, akik előtted jártak. Akkor megismerték a bölcsességet, kinyílt a szemük, és felismerték, hogy meztelenek; majd kiűzték őket a kertből.”
(32:6–7)

A Virrasztók könyvét lezáró rövidebb fejezetek (33–36.) a föld keleti végének kozmológiai leírását tartalmazzák a híres mennybéli kapukkal (*axis mundi*). Ez a szövegegység egy harmadik, apokaliptikus utazásról szól, körbe a Föld peremén az óramutató járásával szemben bejárva északot, nyugatot, délt, végül keletre visszaérkezve.

A SZÖVEGBEN LEÍRT HELYEK LEHETSÉGES AZONOSÍTÁSA

Láthattuk, hogy a vizsgált szövegrész egészét átszövi a környezet elemeinek leírása. Legyen az fontos részlet, vagy csak átvezető sorok, a szerző/szerkesztő fontosnak tartja, hogy részletesen bemutassa a történések helyszínét. Egyes helyeknek a szöveg apokaliptikus értelmében is szerepe van (pl. Isten hegye, élet fájának helye, etc.), míg mások feladata a történet továbbmozdítása (ezt fejezik ki a visszatérő formulák is). A rendelkezésünkre álló források alapján nem lehetséges teljes bizonyossággal azonosítani egyik, vagy másik helyet a szövegben (kivéve Jeruzsálem esetét), nem is céлом ez. Az viszont, hogy a szöveg megfogalmazójának tudása, érdeklődése visszatükröződik a szövegben és nagymértékben formálja azt, úgy vélem elvitathatatlan. Más (ókori) forrásról is elmondható, hogy szerzőjének tudása, érdeklődési területe sok esetben tükröződik művében, elég, ha Lukács evangéliumára és az abban tükröződő alapos orvosi ismeretekre gondolunk.¹⁹ Ezért tartom fontosnak, hogy a Virrasztók könyvének 20–36. fejezeteit vizsgáljam az abban megjelenő földrajzi utalások tükrében. Kutatásaim jelen állásában nem céлом, hogy egy teljes „henoki” térképet rajzoljak meg,²⁰ hanem sokkal inkább az, hogy elhelyezzem térben és időben, hogy milyen tágabb földrajzi környezetről lehetett tudomása a Virrasztók könyve szerzőjének.

Az ötlet, hogy a Henok narratívában leírt helyeket a valóságban a Szentföld közelében létező helyekkel azonosítsák nem új. Még az 1 Hen 20–32-ben leírtaknak az ókori keleti kereskedelmi utakkal való összekapcsolása sem teljesen újkeletű. Amint azt említettem, már a múlt század közepén felvetette Józef T. Milik, hogy esetleg Petra városa szolgálhatott mintául a leírásokhoz,²¹ később Wacker egy fotót helyezett Petra romvárosáról a „holtak hegyéről” (22. fejezet) szóló monográfiájába.²² Stock-Hesketh az 1 Hen 21–32. fejezetekről szóló tanulmányában kritizálja Milik Petrával való azonosítási ötletét, ő azonban következetesen elutasítja azt a Virrasztók könyvének bármely fejezetére vonatkozóan, indoklás nélkül, leginkább azért, mert nem illik bele a „körökről és tükrökről” alkotott koncepciójába.²³ Az azonosítás felvetett lehetőségén túl eddig senki sem vette számba a lehetséges valós történelmi kapcsolatokat.

¹⁹ Lsd. pl. MARX 1980.

²⁰ Az utazásokról többen készítettek vázlatos ábrázolásokat: pl. MILIK 1976. 40; GRELOT 1958. 46; STOCK-HESKETH 2000. 30; COBLENTZ BAUTCH 2003. 185. Fig. 5.

²¹ MILIK 1958. 70–77; MILIK 1976. 26, 175.

²² WACKER 1982, 105.

²³ STOCK-HESKETH 2000. 41–43.

Petra híres nabateus karavánközpont a Vörös- és a Holt-tenger között a mai Jordánia területén. Már a történelem előtti időktől lakott volt, mindig is fontos utak találkozási pontja Arábia, Egyiptom és Szíria-Fónícia között. Már az ókorban híres volt a jellegzetes vörös homokkőből kifaragott, és a víz által kivájt természetes és korának nagyszerű építészei által alkotott épületeiről. Hegyek (vörös homokkő-sziklák) veszik körül, melyeket mély és szűk völgyek választanak el, melyeken át lobogó tűzoszlopnak tűnik a Nap fénye. Mindemellett az ókor zseniális mérnökei által kiépített vízvezetékrendszer tette lehetővé a virágzó ókori város fennmaradását. A Kr.e. 6. századig az edomiták lakták, majd a Szeleukidák fontos célpontjává lettek, Antigonosz támadásait szenvedték. 168-ban IV. Antiokhosz Epiphanész számúzta a zsidók főpapját, Jázont, akit a nabateus király, Aretas börtönzött be (ezt említi 2 Makk 5:8 is). Később volt, hogy Jeruzsálem Aretas fennhatósága alá került. Bár történetünk időkeretén kívül esik, fontos megjegyezni, hogy a zsidó háborúban Kr.u. 70-ben IV. Malichus petrai uralkodó 5000 lovas katonát és 1000 gyalogost küldött Titus segítségére. Jól látható, hogy Petra és a zsidók között bizonyíthatóan volt kapcsolat az ókorban. Nem beszélve a kereskedelmi utak, jelen esetben a Tömjénút²⁴ ókori szerepéről. Történetileg teljesen elképzelhető, hogy Henok szerzője is járt Petrában, vagy más nabateus városban. Milikkel szemben azonban az etióp és a görög szövegvariánsok alapján én az utazás elején, a 21–22. fejezetekben, a nyugati területeken leírt tájat hoznám vele összefüggésbe (vörös égő tűz, sima felületek magas hegyek és mély, szűk völgyek).

A Virrasztók könyvének következő nagy útleírása keleti irányba mutat: az illatos fák és fűszerek világába. Azonosíthatjuk a Távol-Kelettel is, azonban, ha a szerző személyes tapasztalatát feltételezzük, akkor számba kell venni a lehetséges közelebbi kapcsolódási pontokat is. Ilyen lehetett például Palmyra karavánvárosa a Szír-sivatag közepén. Történelme szorosan kapcsolódik a kereskedelem történelméhez, már az Kr.e. 18. században is említik, 332-ben a görögök hódították meg, majd a Szeleukidák alatt is fontos kereskedelmi központ volt. Amint azt Grüll Tibor is kiemelte Palmyráról írott tanulmányában, Palmyra részt vett mind a déli (Alexandriától a Vörös-tengeren át Indiáig), mind pedig az északi (Palmyrától a Perzsa-öblön át Indiáig) útvonalon folyó kereskedelemben,²⁵ így nem csupán egy kereskedelmi állomásról beszélhetünk, hanem az ókori Közel- és Távol-Keletet behálózó közvetítő kereskedelmi tevékenységről. Ami a várost illeti, hegyek veszik körül északról, nyugatról és délnyugatról, keletről és délről vulkanikus bazaltos sivatagos síkságok határolják. A sivatagon túl fut az Eufrátesz, amin, és a Perzsa-öblön keresztül India és a Távol-Kelet felől érkező áruk eljutottak a Közel-Keletre. Tudjuk, hogy a palmyriaiak nemcsak a kereskedelemben vettek részt, de szervezték is azt, illetve kiváló íjászaikkal biztosították az átvonuló karavánok útját. Nem célom, hogy egy várost emeljek ki a Jeruzsálemtől kelet felé fekvő kereskedelmi csomópontok közül, és azzal azonosítsam a narratívában szereplő helyeket. Sokkal inkább azt kívánom érzékeltetni, hogy a szerzőnek pontos ismeretei voltak az ókori kereskedelmi utakról, a tájakról, amin azok keresztülmentek. Így amikor Henok útját írja le a Föld nyugati, vagy keleti határa felé, a főhős által bejárt vidéket az általa ismert tulajdonságokkal ruházza fel.

²⁴ A Mediterráneum és India közötti kereskedelem szárazföldi része elképzelhetetlen lett volna a nabateusok civilizációja nélkül. Diodorus Siculus is beszámol távolsági kereskedelmi tevékenységükről (*Bibl. Hist.* XIX. 94.5).

²⁵ GRÜLL 2014. 247–259, különösen 258–259.

Érdekes adalékul szolgálhat témához a Kr.u. 1. századra datált *Periplus Maris Erythraei* görög nyelvű navigációs és kereskedelmi kikötőket számbavevő leírása az egyiptomi kikötőktől a Vörös-tengeren át Észak-Kelet-Afrikán át egészen Dél-Nyugat-Indiáig, mely külső bizonyítékkal szolgál a henoki mű keletkezésének színhelye és az abból kiolvasható távol-keleti vidékekkel folytatott kereskedelmi tevékenység meglétéhez.²⁶ Az ebben leírt útvonalak a nyugatról kelet felé haladó Henok útjának zárása után leírt kozmikus földkörüli út vonalát mutatják. Fontos motívuma az általam tárgyalt szövegegységnek a kert. Kertből indulunk, kertbe érkezünk. További vizsgálatot igényel a Paradicsom és az Éden két helyen való elhelyezésének kérdése, illetve a kert rituális szerepének ókori keleti (Mezopotámia, Perzsia) eredete, kapcsolata (Akidu-ünnep).²⁷

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmányommal nem célom, hogy megkérdőjelezzem a Henok könyvében, különösen a Virrasztók könyvében szereplő második, földi útleírás szimbolikus, eszkatologikus és teológiai jelentését és jelentőségét. Hasonlóan nem kérdőjelezem meg a szöveg egyes rétegeiben felsejülő mezopotámiai²⁸ és görög²⁹ világképhez köthető elemeket. Sokkal inkább próbálom feltérképezni, hogy milyen földrajzi tudás lehetett a könyv szerzőjének (-inek, redaktorának) birtokában, amikor lejegyezte ezeket a kiemelkedően szemléletes földrajzi leírásokat. Úgy vélem, hogy pl. a nabateus Petra magas hegyeivel, mély völgyeivel, fantasztikus vízvezeték-rendszerével, csodás sírjaival olyan mély benyomást tett a szerzőre (legyen akár kereskedő, vagy csak egy egyszerű utazó), hogy leírásában felhasználta azt. Ugyanígy lehetett a keleti iránnyal is: a mesés Kelet felől áramló luxuscikkek útvonalát, az amellet fekvő városok képét vette bele leírásába. Véleményem szerint nem szükséges emögött bármiféle célt, szándékosságot feltételeznünk, hanem sokkal valószínűbb, hogy a szerző egyszerűen le akarta jegyezni, tovább akarta hagyományozni azt, amit tudott. Kiemelni, hogy ő birtokában van ennek a földrajzi ismeretanyag, ami megjegyzése szerint nem sokaknak adatott meg. Továbbá, ha nem is fogadjuk el, hogy valós helyszínek állnak a Henok által felkeresett tájak mögött, mindenképp fontos a szöveg-hely vizsgálata földrajzi szempontból is, hiszen bárki írta (szerkesztette is), annak volt a fejében valamiféle világkép, ami óhatatlanul is irányította és befolyásolta gondolatait, az utazás felépítését, a világ elrendezését. Ezáltal tükröződik felfogása a leírásokban, így azok e tekintetben is forrásoknak tekinthetők.

Kérdéses, hogy az itt leírt ismeretanyag tudományosnak minősíthető-e? Mivel a szerző tudatosan elrendezve veszi sorra a tér elemeit, geológiai képződményeket, ásványokat, növényeket (pontos terminológiával), olyan szövegegységekben is, ahol ezek mögött biztosan nem húzódik meg szimbolikus tartalom, véleményem szerint a közel-keleti földrajzi és természetrajzi ismeretek fontos forrásaként kezelhetjük Henok könyvének itt vizsgált fejezeteit.

²⁶ CASSON 1989. 50–94; magyar fordításban: W. SALGÓ 1996. 97–110 és W. SALGÓ 2010. 1–69. További forrás a „Nyugat” és „Kelet” közötti kereskedelemhez Plinius Természetrajza (*Naturalis historia*), mely forráshoz és a kérdés részletes tanulmányozásához lsd.: SZÉKELY 2008, különös tekintettel a 2–4. fejezetek anyagát és SZÉKELY 2011. 58–64.

²⁷ Köszönettel tartozom dr. Kalla Gábornak értékes megjegyzéseiért a témával kapcsolatosan.

²⁸ HOROWITZ 2011. 20–42.

²⁹ V.ö. DUECK 2013.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALEXANDER, PHILIP S. (1982): Notes on the „Imago Mundi” of the Book of Jubilees, *JJS* 33. 197–213.
- CASSON, LIONEL (1989): *The Periplus Maris Erythraei. Text with Introduction, Translation, and Commentary*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- COBLENTZ BAUTCH, KELLEY (2003): *A Study of Geography of 1 Enoch 17–19*. Leiden, Brill.
- DUECK, DANIELA (2013): *Geographie in der Antiken Welt*. Darmstadt, Philipp von Zabern.
- FRÖHLICH IDA – DOBOS KÁROLY DÁNIEL (szerk.) (2009): *Henok könyvei. Ószövetségi apokrifek* 1. Piliscsaba, PPKE BTK.
- GIL, MOSHE (1968–1969): Enoch in the Land of the Living. *Tarbiz* 38. 322–337.
- GOFF, MATTHEW (2017): Where’s Enoch? The Mythic Geography of the Qumran Book of Giants. In JOEL BADEN, HINDY NAJMAN AND EIBERT TIGCHELAAR (szerk.): *Sibyls, Scriptures and Scrolls. John Collins at Seventy*. STJSJ 175. Leiden, Brill. 472–488.
- GRELOT, PIERRE (1958): La géographie mythique d’Hénoch et ses sources orientales. *RB* 65. 33–69.
- GRÜLL TIBOR (2014): Palmyra közvetítő szerepe a keleti kereskedelemben. *Antik Tanulmányok* LVIII. 247–259.
- HOROWITZ, WAYNE (2011): *Mesopotamian Cosmic Geography*. Winona Lake, Eisenbrauns.
- KVANVIG, HELGE S. (1988): *Roots of Apocalyptic: The Mesopotamian Background of the Enoch Figure and of the Son of Man*. WMANT 61. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag.
- MILIK, JÓZEF T. (1958): Hénoch au Pays des Aromates (ch. XXVII à XXXII): Fragments Araméens de la Grotte 4 de Qumran (Pl. I). *RB* 65. 70–77.
- MILIK, JÓZEF T. (1971): Fragments grecs du livre d’Hénoch (P. Oxy. XVII 2069). *ChrEg* 46. 321–343.
- MILIK, JÓZEF T. (1976): with the collaboration of Matthew Black. *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumrân Cave 4*. Oxford, Clarendon Press.
- NICKELSBURG, GEORGE W. E. (1981): *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*. Philadelphia, Fortress Press.
- NICKELSBURG, GEORGE W. E. (1991): The Apocalyptic Construction of Reality in 1 Enoch. In JOHN J. COLLINS AND JAMES H. CHARLESWORTH (eds.): *Mysteries and Revelations: Apocalyptic Studies since the Uppsala Colloquium*. JSOTSup 9. Sheffield, Sheffield Academic Press. 51–64.
- NICKELSBURG, GEORGE W. E. (2001): *1 Enoch 1: A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1–36; 81–108*. Hermenia. Minneapolis, Fortress Press.
- NICKELSBURG, GEORGE W. E. – JAMES C. VANDERKAM (2004): *1 Enoch. A New Translation. Based on the Hermenia Commentary*. Minneapolis, Fortress Press.
- STOCK-HESKETH, JONATHAN (2000): Circles and Mirrors: Understanding 1 Enoch 21–32. *JSP* vol. 11. issue 21. 27–58.

STONE, MICHAEL (1976): Lists of Revealed Things in the Apocalyptic Literature. In F. M. CROSS – W. E. LEMKE – P. D. MILLER (eds.): *Magnalia Dei: The Mighty Acts of God*. Garden City, New York, Doubleday. 414–52.

STONE, MICHAEL (1978): The Book of Enoch and Judaism in the Third Century BCE. *CBQ* vol. 40. no. 4. 479–92.

SZÉKELY MELINDA (2008): *Kereskedelem Róma és India között*. Szeged, JATEPress.

SZÉKELY MELINDA (2011): „Sziklákon, tűzön-vízen át” Kereskedelmi út Rómából Indiába – Egyiptomon át. Ókor. *Folyóirat az antik kultúrákról* 10. évf. 3. sz. 58–64.

UHLIG, SIEBERT (1984): Das äthiopische Henochbuch. In WERNER GEORG KÜMMEL – HERMANN LICHTENBERGER (szerk.): *Jüdische Schriften aus hellenistisch römischer Zeit*. Bd. 5: Apokalypsen, L. 6, Gütersloh, Mohn. 461–780.

VANDERKAM, JAMES C. (1983): 1 Enoch 77, 3 and a Babylonian Map of the World. *RevQ* vol. 11. no. 2. 271–278.

VANDERKAM, JAMES C. (1984): *Enoch and the Growth of an Apocalyptic Tradition* (CBQMS 16; Washington D.C.: Catholic Biblical Association of America, 1984). különösen 135–140.

VANDERKAM, JAMES C. (2000): Putting Them In Their Place: Geography as an Evaluative Tool. In Uő.: *From Revelation to Canon: Studies in the Hebrew Bible and Second Temple Literature*. JSJSup 62. Leiden, Brill. 476–499.

W. SALGÓ ÁGNES (1996): A Vörös-tenger körülhajózása Alexandriától Indiáig. *Aetas* 11. évf. 4. sz. 97–110.

W. SALGÓ ÁGNES (2010): *A Vörös-tenger körülhajózása: egy ismeretlen alexandriai kereskedő útleírása a Kr. u. 1. századból*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Antiqua et Archaeologica – Supplementa. Suppl. XI, Szeged.

WACKER, MARIE-THERES (1982): *Weltordnung und Gericht: Studien zu I Henoch 22*. Würzburg, Echter Verlag. 102, 161–166; 173–177.

WERNER, MARX (1980): Luke, the Physician. Re-examined. *Expository Times* vol. 91. issue 6. 168–172.